

SLONOVINOVÁ SOŠKA MADONY Z OLEŠNICE

PŘÍRŮSTKY STŘEDOVĚKÉHO
PAMÁTKOVÉHO FONDU

PETRA MATĚJOVIČOVÁ – ŠÁRKA
RADOSTOVÁ

Příspěvek prezentuje dosud neznámou, nově objevenou slonovinovou sošku Panny Marie s Ježíškem, pomocně pojmenovanou podle místa dochování „Madona z Olešnice“.

Drobná, 19,5 cm vysoká,¹⁾ plnoplastická soška Panny Marie s Ježíškem z Olešnice (obr. č. 1–4) je torzem většího celku, pravděpodobně přenosného oltáříku, kde Ma-

dona tvořila ústřední figuru provázenou dvojicí andělů.²⁾ Řezba se nachází v dobrém stavu, který odpovídá stáří materiálu. V pohledové části je povrch více degradován působením povětrnostních vlivů a přímého slunečního záření, přičemž došlo k rozrušení hmoty kosti četnými drobnými povrchovými trhlinami a mírné ztrátě detailů řezby. Objemy zůstaly zachovány a vnímání sochařských tvarů nepostrádá původní působivost. Odlomena a ztracena je volná část žezla a levá ruka dítěte od předloktí. Místy, především v drapérii, nacházíme nepatrné zbytky barvy neznámého stáří. Slonovinové řezby byly ve středověku obvykle částečně zlaceny a polychromovány.³⁾ Znatelné barevné stopy mohou také pocházet z novodobé úpravy, o níž se zmíníme dále.⁴⁾

Soška zobrazuje Pannu Marii s insigniemi – korunou a žezlem – jako královnu nebes, Reginu coeli. Postoj figury ovládá kontrapost zdůrazněný odkrytou špičkou pravé nohy, čemuž dále odpovídá esovitě prohnuté tělesné osy

Obr. 1: Madona z Olešnice. Slonovina, v. 19,5 cm (UPM, DE 11687; foto O. Kocourek, není-li uvedeno jinak).

Obr. 2: Madona z Olešnice. Pohled v tříčtvrtečním profilu, umožňující srovnání stavu přední a zadní strany sošky. Na přední straně předmětu silnější degradace políčkovitě rozpukané svrchní vrstvy materiálu, na fotu patrná zejména ve spodní části Mariina pláště. Na zadní straně sošky pět kruhových otvorů technického rázu pro adjustaci sošky (UPM, DE 11687).

Obr. 3: Madona z Olešnice. Pohled na spodní stranu předmětu s otvorem pro upevnění sošky na podstavec. Právě na spodní straně sošky jsou nejlépe patrné zbytky barevné vrstvy, kterou byla soška v minulosti opatřena pravděpodobně z důvodu ochrany před vnějšími klimatickými vlivy (UPM, DE 11687).

Obr. 4: Madona z Olešnice. Pohled na zadní stranu předmětu s otvory pro upevnění sošky (UPM, DE 11687).

Obr. 5: Manželé Hauptovi před svým domem čp. 258 v Olešnici u Kunštátu. Ve výklenku na fasádě domu je zachycena soška Madony z Olešnice (fotografie z majetku rodiny; autor neznámý, 30. léta 20. století).

protáhlé štíhlé postavy. Panna Maria nese na levém boku Ježíška oděného v dlouhou tuniku, která skrývá jeho bosé nakročené nožky tak, že levé chodidlo naznačuje záhyb při dolním okraji tkaniny. Ježíšek má vlasy sčesané do krátkého účesu s paralelně vyznačenými prameny, výrazné je postavení uší kolmo k hlavě. Obličej je stlačen do plochy a je charakterizován širokými tvářemi, drobnými sevřenými rty a mandlovitými očima. Soška je pečlivě opracována ze všech stran, řezbář např. nerezignoval na detaily vlasů a záhybů draperie či prstů Ježíškovy ruky na nepohledové straně. Maria je oděna v dlouhý spodní šat a plášť. Draperie kopíruje štíhlou siluetu postavy a volně spadá ke spodní hraně figury. V horní třetině je kompozice rytmizována stažením úzkým páskem s mírným lokálním nahnutím tkaniny, přičemž pod pasem se uplatňuje tenká draperie pláště v houpavých mísovitých záhybech sahající pod kolena. Na levém boku vznikají dva tenké trubicovité záhyby. Protiváhu jim tvoří sklady textilie na pravém předloktí, které hladce plihnou a plynule přecházejí v závěs pod pravou rukou. Tvář rámuje rouška s nasazenou nízkou liliovou korunkou a pohledově se uplatňují dva šroubovitě prameny vlasů stažených dozadu pod roušku. Na zádech se rouška skládá ve dva ostré cípy připomínající vlaštovčí ocas. Marie pravou rukou přidržuje žezlo, respektive stonek zdobený pětičetnými květy lilie.

Jistá samozřejmost přesného provedení kompozice evokuje monumentální řešení tématu. Kvalitu díla prokazuje bravurní zvládnutí objemů i jemné odstupnění reliéfu záhybů draperie. Upoutá i vyvážené prostorové řešení nesené postavy Ježíška, který se naklání dopředu, přidržující se pravou rukou Mariinu roušky.

Slohově můžeme sošku srovnat s řadou děl ve veřejných i soukromých evropských sbírkách. Typika tváří i draperiový systém odpovídají dataci do let 1320–1340 a provenienci proslulých pařížských dílen. Kurátorka Uměleckoprůmyslového musea v Praze (dále UPM) Petra Matějovičová na základě konzultací se specialistkou na slonovinové řezby Elisabeth Antoine z Muzea v Louvru připsala sošku do širšího okruhu dílny „atelier du coffret de Cracovie“, tedy dílny krakovské truhličky, pojmenované podle bohatě zdobené slonovinové schrány, která se nachází v pokladu katedrály na Wawelu v Krakově.⁵⁾ Dílenskými variantami stojící mariánské figury jsou Madona z Berlína⁶⁾ a Madona z Liège.⁷⁾ Tvorba této dílny bohužel nebyla dosud monograficky zpracována a okruh připisovaných děl je poměrně široký. Dvě podobně připsaná díla, charakterem příbuzná naší sošce, byla dražena aukční společností Christies.⁸⁾ S tímto početným okruhem prací spojuje Madonu z Olešnice ztvárnění tváří i draperie. S berlínskou Madonou sdílí typ koruny, obličejový typ s úzkýma protáhlýma očima a tváří bez výraznější objemové modelace i kompoziční vzorec s motivem kratší plášťové draperie před tělem. Blízké je i strnulější podání postoje figury. Liší se především posazením dítěte na matčině pravé ruce a typem atributu, kterým je u berlínské sošky ptáček a sféra. Kompozičně z pojednáváného okruhu prací stojí nejbližší Madona reliéfní destičky pocházející pravděpodobně z diptychu. Panna Marie zde obdobným elegantním gestem přidržuje žezlo a shodná je i pozice Ježíška.⁹⁾ S tvorbou pařížské dílny „du coffret de Cracovie“ spojuje olešnickou sošku rovněž totožný způsob řezby

v mělkém reliéfu a hladkých nízkých objemech, stejně tak můžeme s úspěchem srovnávat jednotlivé motivy drapérie i způsob jejich konstrukce.¹⁰⁾

V českém památkovém fondu zůstává soška uvedené kvality i stáří vzácným exemplářem. Výsledky studia francouzského umění v českých sbírkách byly naposledy publikovány v katalogu provázejícím olomouckou výstavu „Du bon du coeur: Poklady francouzského středověkého umění v českých a moravských sbírkách“.¹¹⁾ Katalog eviduje v počtu 7 kusů plnoplastických sošek, ze 14. století pak jen čtyři. Historickým kontextem nejvýznamnější je Madonka z pokladu katedrály sv. Víta v Praze,¹²⁾ zřejmě jediná řezba dochovaná od středověku in situ, přičemž její původ je hypoteticky spojován s biskupem Janem z Dražic. Druhou je soška neznámého původu, získaná v roce 1962 převodem pro sbírky UPM.¹³⁾ Třetí známá soška se dostala do sbírek Národního muzea¹⁴⁾ nákupem v roce 1935. Poslední slonovinová řezba Madony ze 14. století pochází ze sbírky olomouckého arcibiskupa Leopolda Prečana,¹⁵⁾ který svou kolekci slonoviny (jednu z mála systematických sbírek) začal budovat před rokem 1930 nákupy v Čechách i zahraničí, ovšem bez evidence jejich původu. Do katalogu nebyla zařazena alabastrová Madona z kolekce chované na hradě Karlštejn, jejíž datace kolem roku 1350 se zdá být příliš časná.¹⁶⁾

Slonovinové figurální řezby byly vzhledem k použitému materiálu vzácné již v době svého vzniku a jako takové byly rovněž předměty sběratelského zájmu od pozdní antiky. Neutuchající zájem sběratelů a technická nenáročnost opracování slonoviny vedly od konce 18. století k padělatelské činnosti soustředěné především na středověká díla.¹⁷⁾ Ve středověku byly slonovinové řezby ceněny a obdivovány spolu s drahými kovy a kameny a jejich tvorba představovala specializovaný obor drobné plastiky a důležitou zakázku významných objednatelů. V případě mariánských figur šlo o předměty osobní zbožnosti, rozměrově určené ke snadnému přemísťování, a proto také mohly provázet svého majitele na cestách. Způsob nakládání s podobnou devoční soškou dobře ilustruje legendický životopis sv. Hedviky Slezské, kde anonymní autor uvádí, že umírající světice držela v levé ruce malou sošku Panny Marie s Kristem, kterou celý život uctívala a s níž se nechtěla rozloučit ani po smrti (1243).¹⁸⁾

Nepočetně dochovaná díla v českých sbírkách jsou bez výjimky importy, zpravidla spojené se jmény významných historických osobností a sběratelů. Na evropském trhu starožitnostmi se vyskytují středověká díla spíše sporadicky, většinou jde o známé kusy rozprodávané z ucelených sbírek.¹⁹⁾ O to více překvapí, objeví-li se neznámá středověká slonovinová řezba právě u nás a v soukromém majetku. Poslední srovnatelný objev představuje středověká alabastrová soška trůnící Madony, zakoupená do sbírek Moravské galerie v Brně v roce 1999. Tehdy šlo podobně o výkup ze soukromého majetku (Slavonice), přičemž dochovaná část pečeti na reversu sošky odkazuje k původu díla z větší nobilitní sbírky.²⁰⁾

K sošce z Olešnice známe rovněž jen novodobý historický kontext, zato s téměř románovými prvky. Dle rodinného vyprávění je soška darem napoleonského důstojníka rodině Hauptových v Olešnici na Moravě jako výraz poděkování za záchranu života. Dále se traduje, že soška

Obr. 6: Johann Michael Maucher (1642–1701), konvice s postavami z antické mytologie (fragment). Slonovina, v. 29 cm. V letech 1965–2013 předmět v majetku UPM, inv. č. 66656. V roce 2013 předmět převeden do majetku Stiftung Preussischer Kulturbesitz, Berlin, jako dohledaná součást sbírkového fondu berlínských muzeí, ztraceného během druhé světové války (foto G. Urbánek).

stála uprostřed malého slonovinového oltáříku adorována dvěma anděly. Z původního celku majitelé uchovali ústřední sošku Panny Marie s Ježíškem, kterou někdy v 19. století ošetřili barvami a umístili do otevřeného výklenku na fasádu domu čp. 258 (obr. 5). Někdy po 1. světové válce byla pak soška přenesena do interiéru (a došlo ke snění barev).

Soška tak plnila apotropaickou funkci – přes sto let chránila rodinu i její skromné obydlí. Druhotné uložení sošky ve výklenku na fasádě venkovského domu je zcela

Obr. 7: Panna Maria Bolestná ze skupiny Kalvárie. Slonovina, v. 13,5 cm. Předmět zakoupený do sbírek UPM v roce 2010 (UPM, inv. č. 105384; protějšková figura k inv. č. 105385).

výjimečné. Pokud víme, jde o jediný známý příklad takto doloženého importu díla do českých zemí a jediný známý příklad následného fungování vzácné slonovinové řezby jako exteriérové výklenkové plastiky. Původní osazení sošky v oltáříku tak, jak popisuje rodinná tradice, je pravděpodobné a odpovídají mu technologické otvory.²¹⁾ Otázkou je, zda šlo o středověkou podobu, nebo již o druhotnou adjustaci. Oltářík měli doplňovat dva andělé. Z analogií můžeme soudit na protějškovou dvojici klečících, adorujících andělů (někdy též světloňošů), nebo na protějškově umístěné anděly letící a korunující Pannu Marii, případně okružující ústřední postavu kadidelnicemi.

Plné prokázání pravdivosti tradovaného příběhu zřejmě nebude možné, jednotlivým motivům ale odpovídají zprávy o přechodu ustupujících napoleonských vojsk v Olešnici v roce 1809 a o nálezů kosterních pozůstatků

Obr. 8: Sv. Jan Evangelista ze skupiny Kalvárie. Slonovina, v. 13,5 cm. Předmět zakoupený do sbírek UPM v roce 2010 (UPM, inv. č. 105385; protějšková figura k inv. č. 105384).

považovaných za kostry napoleonských vojáků zemřelých na neznámou nakažlivou nemoc.²²⁾ Navíc je prvním evidovaným majitelem domu z počátku 19. století vojenský invalida a slohový původ váže sošku k Francii. Skutečnost, že drobné práce ve dřevě i slonovině byly určeny k osobnímu použití, nevylučuje, že se tak stalo i v případě napoleonského důstojníka, který si sošku jako osobní záštitu přinesl na Moravu.

Význam tohoto přírůstku pro český památkový fond tak spočívá kromě mimořádné uměleckohistorické hodnoty především v novodobém kulturně historickém kontextu díla. Výkup sošky se šťastně podařilo realizovat UPM.

(ŠR)

MADONA Z OLEŠNICE – ZHODNOCENÍ AKVIZICE DO SBÍREK UPM

Slonovinová soška stojící Panny Marie s Ježíškem, nabídnutá ke koupi Uměleckoprůmyslovému museu v Praze soukromými majiteli v roce 2010, byla do muzejních sbírek zakoupena o dva roky později, na sklonku roku 2012.²³⁾ Představuje mimořádný objev, srovnatelný na našem území v posledních letech jedině se znovuobjevením kolekce středověkých řezb ve slonovině arcibiskupa Prečana, k němuž došlo v roce 1992 při rekonstrukci kanovnického domu v Olomouci.²⁴⁾ Soška Madony, jejíž přítomnost v českých zemích, konkrétně v Olešnici na Moravě, lze doložit již pro 19. století, nebyla v novodobé historii vystavena ani publikována. Odborné veřejnosti zůstávala dosud neznámou, s jedinou výjimkou, když byla v období kolem poloviny 20. století předložena k posouzení profesorovi Jaromíru Pečírkovi, který ji považoval za francouzskou práci sklonku 13. století.

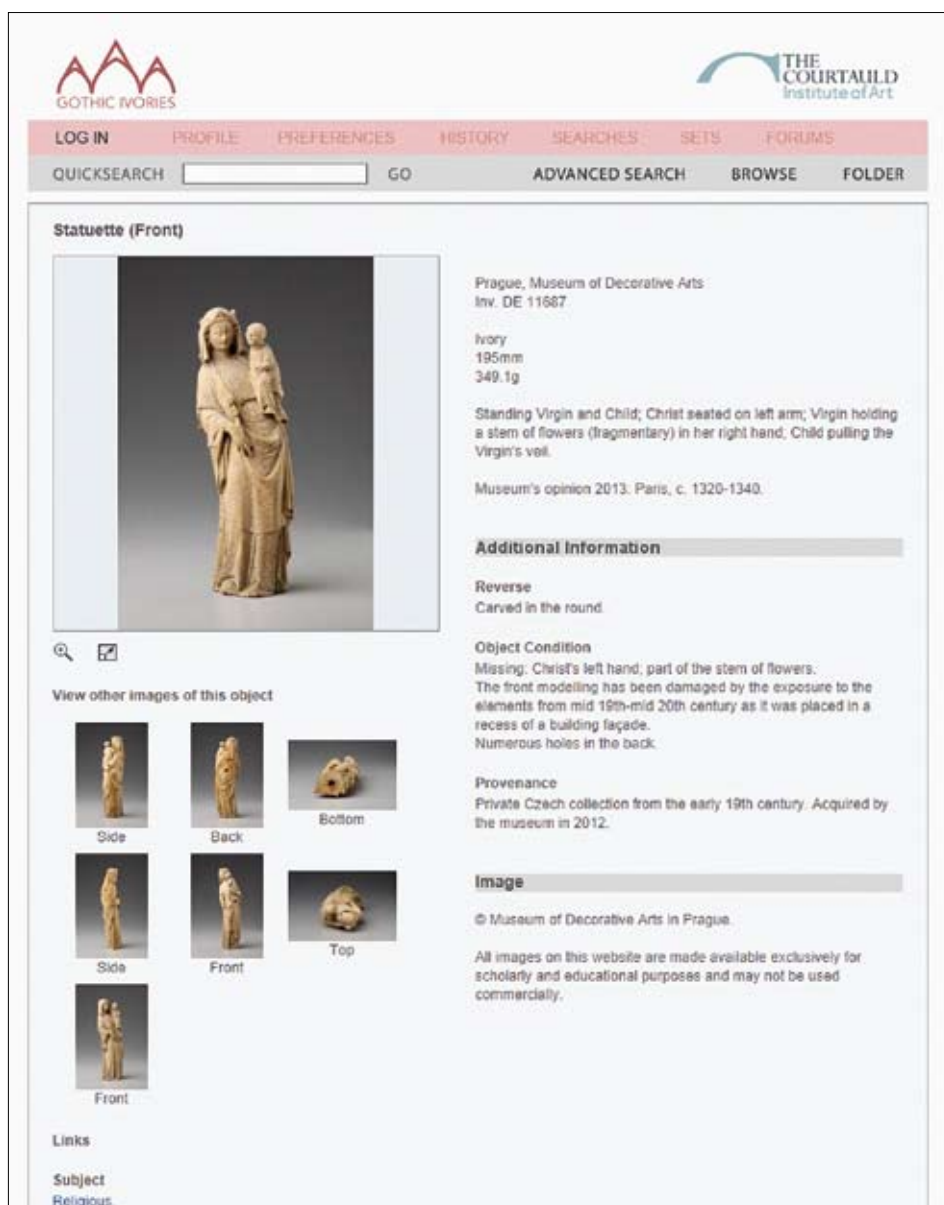
Dle aktuálních zjištění lze sošku Madony z Olešnice považovat za ukázkou pařížské produkce druhé čtvrtiny 14. století. Díky mnoha stylotvorným znakům, zejména typice tváří, způsobu podání vlasů Marie i draperií, je možné dílo zařadit do blízkosti skupiny prací, nově označovaných za tvorbu Dílny krakovské truhličky (Atelier du coffret de Cracovie; Workshop of the Casket of Crakow), nazvanou takto Danielle Gaborit-Chopin po roce 2000.²⁵⁾ Skupina po ikonografické stránce blízké příbuzných, ne-li totožných truhliček s figurálními výjevy světského rázu, zahrnující i práci uloženou v pokladnici katedrály na Wawelu v Krakově, byla identifikována již v první polovině 20. století.²⁶⁾ Později byl na základě stylové analýzy rozpoznán co do typologie dochovaných artefaktů rozrůzněný okruh děl, označovaný podle reliéfu s výjevy ze života Panny Marie a Kristových pašijí pod trojitými arkádami, uloženého v Musée du Louvre,²⁷⁾ jako práce Dílny diptychu s arkaturami. Nejnověji byl okruh stylově příbuzných děl, zahrnující reliéfy s novozákonními výjevy (diptychy i jejich části), plně plasticky řezané sošky Madon i zejména jednu figurálně zdobenou truhličku, uchovanou na krakovském Wawelu,²⁸⁾ pojmenován právě podle poslední uvedeného artefaktu jako práce Dílny krakovské skříňky.²⁹⁾ Počet předmětů dílně aktuálně připisovaných či kladených do sféry jejího vlivu je značný a z pochopitelných důvodů jej nelze přesně vymezit. K charakteristickým znakům tvorby této dílny patří v podání figur zejména měkce působící draperie, spadající v plynulých záhybech s typickou kresbou spodních okrajů, a plně, široké tváře s šikmými, madlovitými očima, dlouhým, zašpičatělým nosem a malou, ale jasně vyznačenou bradou. Vlasy na skráních bývají uspořádány v pravidelných, hluboce probraných kudrnách.

Sošku Madony z Olešnice lze v rámci okruhu Dílny krakovské truhličky spojit především se dvěma díly téhož námětu, Madonou v Berlíně³⁰⁾ a Madonou v Liège.³¹⁾ Za blízké příbuznou můžeme označit zejména berlínskou Madonu, a to díky celkové kompozici díla i typice tváří, konstrukci Mariina účesu, roušky a koruny, stejně jako systému záhybů Mariina roucha. Draperie oděvu Panny Marie z Liège je vystavena na jiném principu užitím odlišného typu pláště. Tvář Bohorodičky, stejně jako její ruce

Obr. 9: Panna Maria s Ježíškem. Slonovina, v. 22 cm. Dobou svého vzniku i kompozičním rozvrhem nejbližší dílo Madoně z Olešnice v rámci sbírky prací ze slonoviny Uměleckoprůmyslového musea v Praze. Předmět získaný převodem podle výměru Obvodního národního výboru v roce 1962 (UPM, inv. č. 59205).

i celá postavička Ježíška ovšem mají rysy shodné s oběma zbývajícemi řezbami. Soška Madony z Olešnice se od obou zbývajících lišila patrně především atributy v rukou postav. Jejich přesnou identifikaci znemožňuje fragmentární dochování levé Ježíškovy ruky i předmětu, drženého pravou Mariinou rukou, který lze nejsnáze považovat za větévku s květy. V ruce Ježíška můžeme předpokládat sféru. Přítomnost stehlíka se jeví jako méně pravděpodobná. Ptáček je naopak atributem, drženým Pannou Marií

Obr. 10: Detail záznamu Madony z Olešnice v mezinárodní elektronické databázi Gothic Ivories Project, Courtauld Institute of Art, London (konkrétní položka v databázi viz http://gothicivories.courtauld.ac.uk/images/ivory/2b7bcf24_9fb65375.html). Sbírka gotických figurálních řezb ve slonovině UPM byla prostřednictvím jmenované databáze na internetu zpřístupněna v roce 2013.

na soškách v Berlíně i Liège. Ježíšek na berlínské řezbě v ruce drží sféru, příslušný atribut na sošce z Liège se nedochoval.

Snaha o akvizici sošky Madony z Olešnice do sbírek UPM byla podložena řadou argumentů. Předmět v první řadě zcela odpovídá dlouhodobé sbírkotvorné strategii státní muzejní sbírky, jejímž cílem je uchovávat, odborně zpracovávat a zpřístupňovat veřejnosti doklady o minulosti i současnosti uměleckého řemesla, užitého umění a designu, zasazené v širokém kontextu kulturního dědictví. Kromě umělecké kvality díla hrála svou roli v úsilí o jeho zisk do muzejní sbírky i výše uvedená doložitelnost přítomnosti předmětu na našem území od raného 19. století a též nesporná autenticita artefaktu. S ní související stav dochování, především zásadní narušení povrchových vrstev materiálu na hlavní pohledové straně, vyžadoval zajištění stálého odborného dohledu a uložení díla ve vhodných klimatických podmínkách, které by umožni-

ly stabilizaci předmětu. Takové podmínky mohou být splněny nejnázne právě v instituci muzejního typu.³²⁾

Realizace nákupu sošky Madony z Olešnice v listopadu roku 2012 přinesla významné rozšíření sice nepříliš početné, nicméně ucelené a logicky strukturované sbírky řezb ve slonovině UPM, budované od samého počátku existence muzea. První kolekci prací z tohoto materiálu se zakladatelům muzea podařilo shromáždit již ve druhé polovině 80. let a v 90. letech 19. století, tedy bezprostředně po založení instituce.³³⁾ Také v následujících obdobích zůstaly slonovinové artefakty evropské proveniencie samozřejmou součástí akvizičního programu muzea. Ojedinelé, co do umělecké kvality ovšem významné přírůstky sbírky byly zaznamenány v 60. letech 20. století formou administrativního převodu dříve zabaveného majetku či nákupu v obchodě starožitnostmi bez možnosti přístupu k ověřitelné informaci stran původu díla. V tomto světle se některé stěžejní součásti sbírkového fondu dnes mohou jevit jako poněkud problematické. Aktuální rozšiřování muzejní sbírky prací ve slonovině o díla mimořádné úrovně s řádně doložitelným původem, mezi které Madona z Olešnice jistě patří, je proto více než žádoucí.

Z popsanych důvodů zaznamenala sbírka prací ze slonoviny UPM v posledních letech oboustranný pohyb. Citelnou, leč morálně odůvodnitelnou ztrátu představuje převedení figurálně zdobené barokní konvice (obr. 6), signované würzburgským řezbářem Johannem Michaellem Maucherem (1642–1701),³⁴⁾ do sbírek Kunstgewerbemuseum v Berlíně³⁵⁾ v roce 2013. Pro tuzemský trh mimořádné dílo bylo do sbírek UPM zakoupeno v roce 1965 v pražském obchodě se starožitnostmi. V roce 1987 se jej podařilo identifikovat s předmětem ztraceným z berlínských muzeí během druhé světové války.³⁶⁾ V roce 2009 došlo mezi muzei v Praze a Berlíně nejprve k dlouhodobé výměně předmětu formou zápůjčky, během níž pražské UPM vystavovalo renesanční kalich, pražskou práci pozdního 16. století, zapůjčený berlínskou stranou.³⁷⁾ V roce 2013 byl případ uzavřen vyřazením Maucherovy slonovinové konvice z Centrální evidence sbírek (CES) Ministerstva kultury České republiky a definitivním předáním předmětu následnické instituci původního majitele, tedy

Stiftung Preussischer Kulturbesitz, Berlin.³⁸⁾

V roce 2009 byl shodou okolností učiněn i významný krok, směřující naopak k rozvoji sbírky slonoviny UPM. Byla totiž zahájena jednání o možné akvizici dvojice plně plastických sošek Panny Marie Bolestné a sv. Jana Evangelisty, asistenčních figur ze skupiny Ukřižování, datovaných do druhé poloviny 16. století (obr. 7, 8).³⁹⁾ Realizaci nákupu o rok později byla muzejní sbírka doplněna o vzácnou ukázkou figurální řezby ve slonovině období renesance.

Obě zásadní akvizice do sbírky slonoviny UPM z posledních let, tedy Madona z Olešnice i dvojice Panny Marie Bolestné a sv. Jana Evangelisty, reprezentativním způsobem vypovídají o povaze umění řezby do slonoviny, její historické roli, v čase se proměňujícím způsobu užití, vedoucím k dochování konkrétních děl. V obou případech jde o fragmenty větších celků, osobního oltáříku respektive skupiny Kalvárie. Zvláštní péče, věnovaná dochovaným figurám, pramenila ze vztahu osobní zbožnosti, úcty k tradici i přístupu sběratele.

Kolekce historických řezeb ve slonovině, tedy děl, jejichž hodnota pro generace majitelů vycházela ve zcela různém poměru z pohnutek devočních i sběratelských, zůstává i nyní, v době příklonu k posílení role designu 20. a 21. století neopomenutelnou součástí živého sbírkového fondu muzeí „uměleckoprůmyslového“ zaměření. Bohatě strukturovaný program muzejní expozice, překlenující obvykle dlouhý časový úsek a zapojující díla celé škály měřítek i určení, umožňuje zasadit do specifického kontextu nejen stránku stylu a provedení díla. V souvislostech vystupují významy plynoucí z typologie předmětů i námětové šíře. Také devoční či liturgický charakter děl zde zaznívá v mnoha rovinách.

Vzhledem k blížícímu se uzavření hlavní budovy UPM z důvodu rekonstrukce bude patrně možné představit nově získané řezby ve slonovině formou jejich dlouhodobého vystavení až v nové muzejní expozici, jejíž otevření je předběžně plánováno na rok 2017. Důstojné předmětům této kvality i historické důležitosti by nepochybně bylo podstatné rozšíření prostoru věnovaného v muzejní expozici dílům z ušlechtilých organických materiálů jako takovým. Předpokládáme, že Madona z Olešnice vytvoří zajímavý pár se stojící Pannou Marií s Ježíškem (inv. č. 59205, obr. 9).⁴⁰⁾ plně plastickou slonovinovou řezbou, která dobou svého vzniku i kompozičním rozvrhem je v rámci muzejní sbírky Madoně z Olešnice nejbližší. Stavem dochování i mírou autenticity jde ale o díla kontrastující.⁴¹⁾ Expoziční a výstavní činnost samozřejmě ani v oblasti řezby ve slonovině nejsou jediným médiem prezentace muzejních sbírek. V roce 2013, krátce po akvizici Madony z Olešnice, se sbírka figurální gotické řezby ve slonovině Uměleckoprůmyslového musea v Praze stala součástí mezinárodního projektu digitalizace dochovaných děl tohoto druhu, vedeného Courtauldovým institutem umění v Londýně (obr. 10).⁴²⁾ Veřejně přístupná internetová databáze se tak stala první platformou pro představení dosud neznámého gotického díla. Účast v tomto projektu je pouze jedním z kroků, jimiž UPM směřuje k cíli otevřeného sdílení informací o spravovaném sbírkovém fondu.

(PM)

Příspěvek vznikl v rámci výzkumného cíle „Výzkum, dokumentace a prezentace movitého kulturního dědictví – 1.4 Přírůstky středověkého památkového fondu“ financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (DKRVO) Národního památkového ústavu a v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Uměleckoprůmyslové museum v Praze (MK000023442).

POZNÁMKY

- 1) Velikost díla odpovídá nejčastějšímu rozměru sošek ze slonoviny, které dosahují většinou 15–25 cm. Materiál byl znalecky posouzen v rámci výkupního řízení UPM expertkou drahých kamenů Petrou Burdovou.
- 2) O původní podobě vypovídá rodinná legenda, podle které byla ponechána jen Madona a ostatní části byly zakopány počátkem 19. století na zahradě domu. Potomci původních majitelů v nedávné době před prodejem domu po zakopání pokladu pátrali, ale neúspěšně.
- 3) *D. Gaborit-Chopin*, *Elefenbeinkunst im Mittelalter*. Berlin 1978, s. 15–16; *B. Guineau*, *Étude des couleurs dans la polychromie des ivoires médiévaux*, in: *Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France*, 1996, s. 188–210; *D. Gaborit-Chopin*, *The Polychrome Decoration of Gothic Ivories*, in: *P. Barnett ed., Images in Ivory. Precious Objects of the Gothic Age*. Detroit – Princeton 1997, s. 46–61; *A. Cascio – J. Levy*, *La polychromie des ivoires gothiques*, in: *D. Gaborit-Chopin*, *Ivories médiévaux, Ve-XVe siècle*. Paris 2003, s. 590–599.
- 4) Barevná úprava slonovinových řezb byla často jako domněle nepůvodní odstraňována také sběrateli v 19. století. K tomu např. *L. Dennison Tabak a G. P. Ladow*, *Ivory*, in: *D. Gillerman*, *Transformations of the court style. Gothic Art in Europe 1270 to 1330*. Providence 1977, s. 44.
- 5) Zmíněná badatelka posuzovala řezbu na základě zaslaných fotografií. K dalšímu odkazujeme na recentní publikaci k tématu: *D. Gaborit-Chopin*, 2003, o. c. v pozn. 3.
- 6) Berlin, Kunstgewerbemuseum, inv. č. K 662.
- 7) Liège, Musée d'art religieux et d'art mosan, inv. č. D 14.
- 8) Lot 253, Christie's Sale 5540, *Diptyque en ivoire sculptée représentant des scènes religieuses, école française du XIVe siècle*, Atelier du coffret de Cracovie, vers 1320–1340.
- 9) *D. Gaborit-Chopin*, 2003, o. c. v pozn. 3, s. 394–402, kat. č. 160 – *Feuille gauche d'un diptyque: La Vierge glorieuse*, inv. č. OA 11817.
- 10) Tamtéž, kat. č. 158–161.
- 11) *P. Černý ed.*, *Du bon du coeur. Poklady francouzského středověkého umění v českých a moravských sbírkách*. Olomouc 2006.
- 12) Tamtéž, kat. č. 35, s. 160, autorka textu Dana Stehlíková.
- 13) Tamtéž, kat. č. 40, s. 165, autorka textu Dana Stehlíková.
- 14) Tamtéž, kat. č. 42, s. 166, autor textu Lubomír Sršeň.
- 15) Tamtéž, kat. č. 41, s. 165, autorka textu Jana Hrbáčová.
- 16) Mobilární fond hradu Karlštejn, rejstř. č. k. p. 11744/32-7156, inv. č. KA04603.
- 17) *D. Gaborit-Chopin*, 1978, o. c. v pozn. 3, s. 14, srov. např. Lot. 500 – *Madona s dítětem*, aukce Christie's Interiors, Sale 5901, 3. března 2009, London, South Kensington, 19. století. Pseudoslohové slonovinové řezby jsou zahrnuty také v databázi středověkých slonovinových artefaktů, vedené londýnským Courtauldovým institutem umění [dostupné online]: *Gothic Ivories Project at The Courtauld Institute of Art*, London, www.gothicivories.courtauld.ac.uk.
- 18) *J. Royt*, *Madona ze Sixtova domu pohledem uměleckého historika*, *Dějiny a současnost* 24, č. 3, 2002, s. 57–58.
- 19) Např. Lot 156, *Madona*, aukce Sotheby's 500 ans: Arts Décoratifs Européens - Sale 5605 -, 17. 11. 2010, Paris, kolem 1250–1280, ze sbírky Georgese Dormeuila, poté ze sbírky Gontaut-Biron, publikovaná R. Koechlinem, viz: *R. Koechlin*, *Les ivoires gothiques français I*. Paris 1924, vol. 1, PL: XXVI, nos. 74, 75.
- 20) *K. Chamonikola*, kat. č. 29 – *Sedici Madona*, kolem 1430–1440, in: *T. Berger a kol.*, *Zdaleka i zblízka. Středověké importy v moravských a slezských sbírkách*. Brno 2009, s. 138, 139, vč. obr.
- 21) Původní adjustace sošky nejspíš sestávala z upevnění na samostatně řezaný sokl, pravděpodobně ve tvaru konzoly či architektury výklenku s baldachýnem. Napojení řezby na sokl odpovídá technický otvor ve středu spodní části bloku, kde byla soška nasazena na kolíček nebo trn, a další zřejmě druhotné otvory dvojího průměru v zádech, jichž prostřednictvím bylo zajištěno upevnění sošky ve výklenku.
- 22) Pamětní kniha obce Olešnice založená roku 1859 k roku 1809 zaznamenává pobyt vojsk, konkrétně na s. 6: „V roku 1809 bylo zde francouzské vojsko na přechodu, však žádnou škodu ani zhoubu

- v tom nejmenším nečinilo." K nálezu koster v roce 1936 na s. 65: "Odkopáním hlavic koster přišlo se na několik koster, z nichž jedna byla pod povrchem země asi 40 cm. Byla úplně zachovalá. Nenechala se však zjistit doba, ze které kostry pocházely, soudí se však, že šlo o kostry pravděpodobně vojáků z napoleonských válek, kteří zemřeli asi na nakažlivou nemoc. U koster nebylo naprosto ničeho nalezeno, jako třeba knoflík neb podobně. Byly uloženy na zdejší ka-tolický hřbitov." In: Pamětní kniha obce Olešnice založená roku 1859. Moravská Třebová 2004 (<http://www.olesnice.cz/sites/default/files/imce/page/kronika.pdf>). Za pomoc a poskytnutí údajů o vlastních domu v Olešnici jsem zavázána Dr. Zdeňkovi Pešovi, starostovi města.
- 23) První jednání o možné akvizici sošky do sbírek UPM pravděpodobně probíhala již ve druhé polovině 20. století. Jednání tehdy nedospěla k pozitivnímu výsledku, ani nebyla písemně zaznamenána.
- 24) Viz J. Hrbáčová, Středověká slonovina ze sbírky olomouckého arcibiskupa Leopolda Prečana, in: Zprávy památkové péče LXVI, č. 4, 2006, s. 341–344.
- 25) Za prvotní zhodnocení sošky a základní komparaci s dochovanými díly děkuji Elisabeth Antoine, vedoucí kurátorce Département des Objets d'Art v Louvru.
- 26) R. Koechlin, o. c. v pozn. 19, s. 485; L. Grodecki, Ivoires français. Paris 1947, s. 118.
- 27) Musée du Louvre OA 2607 (Sb. Louis-Charles Timbal, akvizice z r. 1882).
- 28) Dle katalogu R. Koechlina č. 1285 (R. Koechlin, o. c. v pozn. 19, tab. CCXIX–CCXX). V inventáři katedrály je truhlička poprvé uvedena k roku 1563 jako schránka na relikvie několika světců. Na počátku 17. století ze záznamů mizí. Znovuobjevena byla až v pozdním 19. století. Bezprostředně po nálezů byla mylně spojena s osobností Hedviky z Anjou, polské královny v letech 1384–1399, později svatořečené, pohřbené právě v krakovské katedrále. Stěny i víko truhličky, beze zbytku věnované figurálním výjevům profánního rázu, představují skutečnou pokladnici výtvarného zpracování rytířské epiky, po tématice stránce vycházející z více literárních pramenů (viz R. Koechlin, o. c. v pozn. 19, s. 484–519; M. Podlowska-Reklewska ed., Wawel 1000–2000: Jubilee Exhibition 1. Artistic Culture of the Royal Court and the Cathedral. Cracow 2000, č. kat. I/12, s. 43–45).
- 29) D. Gaborit-Chopin, 2003, o. c. v pozn. 3, s. 394.
- 30) Viz pozn. 6.
- 31) Viz pozn. 7.
- 32) V průběhu roku 2011 byla soška zařazena do depozitárního režimu UPM, aby byl po dobu jednání o možné akvizici díla zajištěn odpovídající bezpečnostní i klimatický standard. Po provedení základních expertíz na půdě muzea bylo rozhodnuto ponechat předmět bez přímého zásahu, tzn. zajistit jej pouze formou preventivní konzervace, přičemž stav díla bude pravidelně monitorován. Soška je vedena pod číslem dočasné evidence DE 11687.
- 33) V prvních letech po založení muzea (zal. 1885) se akviziční politika v oblasti děl ve slonovině soustředila především na soustružené práce raného 17. století, případně na barokní figurální plastiku.
- 34) Fragmentárně dochovanou slonovinovou konvici, s tělem cele řezaným ve vysokém reliéfu s postavami z antické mytologie, je možné považovat za Maucherovo pozdní dílo z doby kolem roku 1700.
- 35) Stiftung Preussischer Kulturbesitz Berlin.
- 36) Ve sbírkách UPM byl předmět zapsán pod inv. č. 66656, v někdejší Königl. Kunstammer Berlin pod inv. č. K 3137. Předmět v roce 1987 identifikoval kurátor berlínských sbírek Christian Thuerkauff.
- 37) Jednalo se o stříbrný zlacený kalich značený pražským zlatníkem s monogramem AK, dle nápisu na spodní straně patky objednaný Voršilou Pruskovskou, rozenou Lobkovicovou (Kunstgewerbemuseum Berlin, inv. č. 9827). V Čechách byl kalich vystaven již v rámci projektu Rudolf II. a Praha v roce 1997.
- 38) Maucherova konvice byla v březnu roku 2013 do berlínských sbírek převedena formou směnné smlouvy, na jejímž základě UPM získalo od Stiftung Preussischer Kulturbesitz Berlin skleněný barokní pohár českého původu s řezaným a rytým dekorem (nyní Umělecko-průmyslové museum v Praze, DE 12016).
- 39) Díky spolupráci s Oddělením movitých památek Národního památkového ústavu byl nákup protějškových řezeb z pražského soukromého majetku do sbírek UPM realizován v roce 2010 (soška Panny Marie Bolestné zapsána do inventáře pod č. 105384, soška Sv. Jana Evangelisty pod č. 105385). V roce 2008 byly obě sošky na základě iniciativy Národního památkového ústavu prohlášeny kulturními památkami (Panna Marie pod rejstř. č. k. p. 103419 a soška Sv. Jana pod rejstř. č. k. p. 103418).
- 40) Soška byla do muzejních sbírek získána převodem podle výměru Obvodního národního výboru v roce 1962 ze sbírky P. a J. Kame-
ničkových (dříve Milady Koudelové).
- 41) Zatímco Madona z Olešnice utrpěla zásadní ztrátu povrchové vrstvy modelace, po této stránce ve vynikajícím stavu dochovaná Madona inv. č. 59205 nese stopy pozdějších úprav. V období baroka patrně získala svůj současný atribut (žezlo), držení v pravé ruce. Dana Stehlíková dokonce vyjádřila názor o druhotném přepracování obličeje Madony inv. č. 59205 (Viz pozn. 13: D. Stehlíková, Soška stojící P. Marie s dítětem, in: P. Černý ed., o. c. v pozn. 11, č. kat. 40, s. 165).
- 42) The Gothic Ivories Project. Viz <http://gothicivories.courtauld.ac.uk>.

DIE ELFENBEINSKULPTUR DER MADONNA VON OLEŠNICE – DIE NEUERWERBUNGEN VOM MITTELALTERLICHEN DENKMALFONDS

Der Beitrag präsentiert eine bislang nicht bekannte mittelalterliche Elfenbeinskulptur vom Privatbesitz aus Olešnice (Oels, Bez. Blansko) in Mähren. Die kleine Schnitzerei gehört stilgerecht dem Umkreis der französischen Werkstatt „atelier du coffret de Cracovie“ an, die in Paris in den Jahren 1320–1340 tätig war. Anhand der Familientradition des Besitzers und auch der historischen Zusammenhänge lässt sich überlegen, dass die Skulptur einen französischen Import nach Tschechien aus der Periode der napoleonischen Kriege darstellt. Das Werk wurde im Jahre 2012 vom Kunstgewerbemuseum angekauft, das mit ihm seine systematisch aufgebaute Elfenbeinsammlung bereichert hat. Der Beitrag bewertet weiter die Akquisition des Museums und fasst die aktuellen Bewegungen in der Elfenbeinsammlung sowie die neuen Möglichkeiten der Präsentation dieses Fonds der Öffentlichkeit zusammen.

ABBILDUNGEN

- Abb. 1: Madonna aus Olešnice (Oels, Bez. Blansko). Elfenbein, Höhe 19,5 cm (Kunstgewerbemuseum Prag, DE 11687, Foto Ondřej Kocourek).
- Abb. 2: Elfenbeinmadonna aus Olešnice. Dreiviertelprofil, Vergleich des Zustandes der Vorder- und Rückseite der Skulptur. An der Vorderseite eine stärkere Degradation der Oberfläche in Form von kleinen Feldern, vor allem am unteren Teil des Mantels Mariens deutlich. An der Rückseite fünf runde Öffnungen technischen Charakters für die Adjustierung der Skulptur (Kunstgewerbemuseum Prag, DE 11687, Foto Ondřej Kocourek).
- Abb. 3: Madonna aus Olešnice. Unterseite mit der Öffnung zur Festigung der Skulptur auf den Sockel. Bereits an der Unterseite der Skulptur sind die Reste der Farbschicht am besten deutlich, mit der sie in der Vergangenheit wahrscheinlich wegen des Schutzes vor den äußeren Klimaeinflüssen versehen wurde (Kunstgewerbemuseum Prag, DE 11687, Foto Ondřej Kocourek).
- Abb. 4: Madonna aus Olešnice. Rückseite mit den Öffnungen zur Befestigung der Skulptur (Kunstgewerbemuseum Prag, DE 11687, Foto Ondřej Kocourek).
- Abb. 5: Olešnice, Ehepaar Haupt vor seinem Haus Nr. Konstr. 258. In der Fassadennische ist die Madonna (aus Olešnice) aufgenommen (Foto aus den 1930er Jahren, Familienbesitz, Autor unbekannt).
- Abb. 6: Johann Michael Maucher (1642–1701). Kanne mit Figuren aus der antiken Mythologie (Fragment). Elfenbein, H. 29 cm. In den Jahren 1965–2013 befand sich der Gegenstand in den Sammlungen des Kunstgewerbemuseums Prag (Inv.-Nr. 66656, Foto Gabriel Urbánek). Im J. 2013 wurde es in den Besitz der Stiftung Preußischer Kulturbesitz Berlin als eines der während des 2. Weltkrieges verlorenen und nachgesuchten Stücke aus den Sammlungen der Berliner Museen übergeben.
- Abb. 7: Die Schmerzensmutter aus einer Kreuzigungsgruppe. Elfenbein, H. 13,5 cm. In den Sammlungen des Kunstgewerbemuseums Prag 2010 durch Kauf erworben (Kunstgewerbemuseum Prag, Inv.-Nr. 105384, Gegenstück zur Inv.-Nr. 105385, Foto Ondřej Kocourek).
- Abb. 8: Der hl. Johannes Ev. aus der Kreuzigungsgruppe. Elfenbein, H. 13,5 cm. In den Sammlungen des Kunstgewerbemuseums Prag 2010 durch Kauf erworben (Kunstgewerbemuseum Prag, Inv.-Nr. 105385, Gegenstück zur Marienfigur Inv.-Nr. 105384, Foto Ondřej Kocourek).
- Abb. 9: Maria mit Kind. Elfenbein, H. 22 cm. Mit ihrer Entstehungszeit sowie dem Kompositionsschema das in der Elfenbeinsammlung des Kunstgewerbemuseums Prag nächststehende Werk zur Madonna aus Olešnice. Der Gegenstand wurde anhand des Bescheids vom Stadtbezirksnationalausschuss 1962 dem Kunstgewerbemuseum übereignet (Kunstgewerbemuseum Prag, Inv.-Nr. 59205, Foto Ondřej Kocourek).
- Abb. 10: Detail vom Eintrag der Madonna aus Olešnice in der internationalen Datei Gothic Ivories Project, Courtauld Institute of Art, London (der Eintrag s. http://gothicivories.courtauld.ac.uk/images/ivory/2b7bcf24_9fb65375.html). Die Sammlung der Elfenbeinschnitzereien des Kunstgewerbemuseums Prag wurde mittels dieser Datei 2013 veröffentlicht.

(Übersetzung J. Noll)